

Жекенов Думан¹, Көшербаев Жан²

¹доктор PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының аға оқытушысы,

Алматы қ., Қазақстан, e-mail: duman.zhekenov@gmail.com, тел.: +7 707 830 7457

²тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті халықаралық қатынастар және

әлемдік экономика кафедрасының аға оқытушысы,

Алматы қ., Қазақстан, e-mail: kosherbaev.zhan@mail.ru, тел.: +7 777 257 3867

ШЫҢЖАҢ-ҰЙҒЫР АВТОНОМИЯЛЫ АУДАНЫНЫҢ ҚЫТАЙ ІШКІ САЯСАТЫНДАҒЫ ГЕОСАЯСИ ОРНЫ

Мақалада Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы ауданының Қытай ішкі саясатындағы геосаяси орны сарапталып, Қытайдың «батыс бөліктерді игеру» саясаты қазақстандық көзқараспен талқыланған. Бір миллиард төрт жүз миллионға жуық халқы бар Қытайдың қарқынды экономикалық дамуы әлемдік күштер балансына түбегейлі өзгерістер енгізуде. Бұл алпауыт мемлекетпен достық әрі терезесі тең қатынастарды дамыту – Қазақстан үшін баламасы жоқ бірден-бір қажеттілік. Ал оның Қазақстанмен шекаралас жатқан ШҰАА-ның геосаяси маңызы екі мемлекет үшін де жоғары. Қытай соңғы кезде Батыс аймақтардың экономикалық дамуын жеделдетті, ал олардың арасында Шыңжаң ұйғыр автономиялық ауданы (ШҰАА) ең басты нысан. Жалпы, ҚХР-дың Батыс аймағы, оның ішінде Шыңжаң өлкесі Қазақстан-Қытай арасындағы сауда-экономикалық, әсіресе шекара бойындағы ынтымақтастықты дамытуға терең ықпал ететін аймақ. Дегенмен осы шекара бойындағы ынтымақтастықтан, сауда қатынастарынан және мәдени ықпалдастықтан қай тарап ұтымды қадамдар жасай алып отыр? Қытай «Батыс бөліктерді игеру» саясаты Қазақстанға және жалпы Орталық Азия аймағына қандай пайдалы, зиянды әсерлер тигізу мүмкін? Аталған түйінді мәселелерге ғылыми тұрғыдан баға беру Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты үшін аса маңызды.

Түйін сөздер: Қытай, Шыңжаң-Ұйғыр автономиясы, геосаясат, Батыс бөлікті игеру.

Zhekenov Duman¹, Kosherbaev Zhan²

¹PhD, Senior Lecture of the Chair of International Relations and World Economy,
Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: duman.zhekenov@gmail.com, tel.: +7 707 830 7457

²Candidate of historical sciences, Senior Lecture of the Chair of International Relations and World Economy,
Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: kosherbaev.zhan@mail.ru, tel.: +7 777 257 3867

The geopolitical significance of the Xinjiang Uygur Autonomous Region in China's domestic policy

The article examines the geopolitical significance of the Xinjiang Uygur Autonomous Region in China's domestic policy and the policy of «Developing Western Regions» from the Kazakh point of view. China's rapid economic development, with a population of about one billion four hundred million people, radically changes the balance of world power. The development of friendly and equal relations with such a huge country is one of the main necessities of Kazakhstan. In recent years, China is intensively developing the economy of the Western regions, among them XUAR is the main object. In general, the Western region of China, in particular the Xinjiang District, affects the development of trade and economic relations and cross-border cooperation between Kazakhstan and China. Yet, which side is making rational steps in cross-border cooperation, trade relations and cultural ties? What positive or

negative influence can the policy of China «Development of Western regions» have on Kazakhstan and Central Asia in general?

Key words: China, Xinjiang Uygur Autonomous Region, geopolitics, the policy of «Developing Western Regions».

Жекенов Думан¹, Кошербаев Жан²

¹доктор PhD, старший преподаватель кафедры международных отношений и мировой экономики факультета международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: duman.zhekenov@gmail.com, тел.: +7 707 830 7457

²кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений и мировой экономики факультета международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: kosherbaev.zhan@mail.ru, тел.: +7 777 257 3867

Геополитическое значение Синьцзян-Уйгурского автономного района во внутренней политике Китая

В статье рассматриваются геополитическое место Синьцзян-Уйгурского автономного района во внутренней политике Китая и политика «Освоения западных регионов» с казахстанской точки зрения. Быстрое экономическое развитие Китая, с населением около одного миллиарда четырехсот миллионов человек, радикально меняет баланс мировых сил. Развитие дружеских и равных отношений с такой огромной страной является одной из основных потребностей Казахстана. А геополитическая особенность лежащего близ границы Казахстана СУАР-а имеет важное значение для двух государств.

В Последнее время Китай интенсивно развивает экономику Западных регионов, среди них СУАР является основным объектом. В целом, Западный регион Китая, в особенности Синьцзяньский округ, влияет на развитие торгово-экономических отношений и приграничное сотрудничество между Казахстаном и Китаем. Все же, какая сторона делает рациональные шаги в приграничном сотрудничестве, торговых отношениях и культурных связях? Какое положительное или отрицательное влияние может оказать политика Китая «Освоения западных регионов» на Казахстан и на Центральную Азию в целом?

Ключевые слова: Китай, Синьцзян-Уйгурский автономный район, геополитика, политика «Освоения западных регионов».

Кіріспе

Қытай Халық Республикасының құрамындағы Шыңжаң өлкесі, сонау ерте заманнан бастап, күні бүгінге дейін Орталық Азиядағы геосаяси жағдайында халықаралық қатынастардағы орны өте күрделі аймақ болып табылады. Шыңжаң Қытайдың солтүстік-батысында орналасқандықтан, онда Қытайдың Орталық Азия және батыс елдерімен қарым-қатынас жасайтын өткелдері орналасқан. Сондықтан Шыңжаң өлкесіндегі кедендік құрылымдардың құрылу және қызмет ету мәселесін зерттеудің маңызы ерекше. Өйткені Қытайдың шетелдермен, әсіресе Қазақстанмен тікелей қарым-қатынастары сол өткізу пункттер арқылы жүзеге асырады.

Қытайдың басқа провинциялары мен қалалары Шыңжаң секілді көптеген шет мемлекеттермен шектесіп, құрғақ жолда транспортпен жүк тасымалдау жағынан, осы мемлекеттермен шекаралық бақылау пункттерінің көп болуы жағынан Шыңжаңнан әлдеқайда артта қалып отыр. Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы шекаралық сауданың дамуынан география-

лық және этнографиялық жағынан ұтымды орналасқан. Шыңжаң сегіз мемлекетпен шектеседі. Шыңжаң территориясында бірінші деңгейдегі 16 мемлекеттік бақылау өту пункті, соның ішінде 14 көлікжолы мен 2 ғарыш бақылау өту пункті бар.

Бүгін Қытаймен қатынастарымыз бұрын-соңды болмаған деңгейге жетті. Біз ауқымды экономикалық байланысты дамытып, халықаралық ұйымдарда аймақтық мәселелер бойынша мүдделерімізді сәтті үйлестіріп отырған көршілерміз. Біздің жанымызда мыңдаған жылдық тарихы бар және өте бай мәдениеті мен дүниетанымы мызғымастай қалыптасқан, сондай-ақ өркениет пен берік мемлекеттік идеологияға сүйенген Қытай мемлекеті қарқынды дамып келеді. Бір миллиард төрт жүз миллионға жуық халқы бар Қытайдың қарқынды экономикалық дамуы әлемдік күштер балансына түбегейлі өзгерістер енгізуде [1]. Сондықтан бұл алпауыт мемлекетпен достық әрі терезесі тең қатынастарды дамыту – Қазақстан үшін баламасы жоқ бірден бір қажеттілік деп білу қажет. Ал оның Қазақстанмен шекаралас жатқан ШҰАА-ның геосаяси маңызы екі мемлекет үшін де зор екендігі даусыз.

Қытай соңғы кезде Батыс аймақтардың экономикалық дамуын жеделдетті, ал олардың арасында Шыңжаң ұйғыр автономиялық ауданы (ШҰАА) ең басты нысан болып отыр. Жалпы, ҚХР-дың Батыс аймағы, оның ішінде Шыңжаң өлкесі Қазақстан-Қытай арасындағы сауда-экономикалық, әсіресе шекара бойындағы ынтымақтастықты дамытуға терең ықпал ететін аймақ. Шыңжаң өлкесі Жібек жолының ажырамас бөлігі болып табылып, Қытай мен Қазақстанды ежелден-ақ байланыстырып келе жатқан көне аймақтардың бірі. Қазақстандық тарихшы Н. Алдабек: «Ежелгі заманда Шыңжаң жерінде Орталық Азияның іргелес жатқан мемлекеттері мен халықтарының ғасырлар бойы жолдары түйісіп, саяси мүдделері бетпе-бет келіп отырған», – деп тұжырым жасайды [2].

Шыңжаңмен негізінен Қазақстан Республикасының Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары шектесіп жатыр. 1992 жылдан бастап Қытай мен Қазақстан арасындағы шекара аймағындағы өзара сауда айналымының 77%-ы Шыңжаңның үлесіне тиген [3].

ШҰАА мен Қазақстан Республикасы арасындағы тауар айналымы жылдан жылға өсуде. 2007 жылы екіжақты сауда айналымы 9,2 млрд., 2008 жылы – 12, 24 млрд. долларға жетті. ҚР мен ҚХР ШҰАА арасындағы сауда айналымының өсу динамикасы 2011 жылы екіжақты сауданың 18 млрд. АҚШ доллардан асады деген болжам жасауға мүмкіндік береді [4]. ҚХР-ғы Қазақстанның бұрынғы өкілетті елшісі Ж. Кәрібжанов бұл жөніндегі өз ойын: «Екіжақты қатынастарды дамыту тұрғысынан алып қарағанда Қытайдың батыс аймағы және әсіресе Шыңжаң өлкесі Қазақстан үшін өте маңызды орын алады» – деп білдірген еді [5].

Яғни екі мемлекет те шекара бойындағы ынтымақтастықты арттыруға мүдделі екендігі даусыз. Дегенмен осы шекара бойындағы ынтымақтастықтан, сауда қатынастарынан және мәдени ықпалдастықтан қай тарап ұтымды қадамдар жасай алып отыр? Қытай «Батыс бөліктерді игеру» саясатының жасырын қадамдары Қазақстанға және жалпы Орталық Азия аймағына қандай зиянды әсерлер тигізу мүмкін немесе ҚР осы саясаттан қандай пайда таба алады?

Осы тақырыпқа қатысты пікір білдіріп, ғылыми негізде ізденістер жасап жүрген ғалымдардың ой-пікірлері әртүрлі. Ғалымдардың көпшілігі Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы ауданының немесе Қытайдың Батыс бөліктерді игеру саясатын

жалпы Қытай саясатына баға беру барысында қарастырады. ХХІ ғасырдағы қытайдың халықаралық ықпалын зерттеу барысында көп жылдары ҚХР-да жоғары дипломатиялық қызметтерде болған ғалым, саяси журналист, қытайтанушы Мартин Джаскистің «When China rules the World: the end of the Western world and the birth of a new global order» [6] атты еңбегі ерекше көзқарастар мен тың мәліметтерге толы. Аталған автор өз еңбегінде қытайдың саяси жүйесіне баға беруде Батыстық өлшемдерді қолданудың дұрыс еместігін, қытайдың көне өркениетінің және жалпы қытай ұлтының таным-түйсігінің негізінде баға беру керектігін алға тартады. Сонымен қатар, М. Лантейн [7], Д. Шамбах [8,9], Н. Хачигиан [10], Томас Ж. Кристенсен [11], Сюзан Л. Ширк [12], Ж.Фенби [13], М. Леонард [14], Джефрей Н. Вассерстром [15] сияқты ғалымдардың еңбектерінде ХХІ ғасырдағы ҚХР саяси-экономикалық дамуына әр қырынан талдаулар жасалған. Қытайдың ұлы күшке айналып бара жатуы немесе қытай басшыларының сыртқы әлем туралы қалай ойланатындықтары туралы, қытай туралы Батыс әлемі қалай ойлануы керек деген сияқты ерекше тұжырымдар жасалған. Аталған ғалымдардың еңбектерінде Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы ауданының геосаяси маңыздылығы терең сарапталмағанымен, бұл авторлардың еңбектерінен тақырыптың теориялық болмысын зерделеуге мол ақпараттар берілген. Мәселен, 2003-Қытайдың саяси ұстанымдарын, «гармониялық қоғам», «гармониялық әлем» идеяларын сараптау барысында Сань-Франсиско университеті АҚШ-ҚХР саясатын зерттеу орталығының қызметкерлері Сюжиан Жюо редакторлығымен бірігіп жазған «China in search of a Harmonious society» [16] атты еңбегі Қытайдың Батыс бөліктерді игеру саясатындағы күш концепциясын қарастырады. Сонымен қатар, Сингапурлық ғалымдардың біріккен «China's power and Asian security» [17] атты ғылыми еңбектері және М.Ли «Soft power: China's emerging strategy in international politics» [18] атты еңбектер арқылы ағылшын тіліндегі ақпараттар легінде тек батыстық көзқарастар тұрғысынан емес, қытайға көршілес мемлекеттердің ғалымдарының көзқарастары тұрғысынан қарауға мүмкіншілік береді. Аталған еңбектердегі көзқарастар мен ақпараттардың құндылығы еш дау тудырмайды, тек бұл авторлардың еңбектеріне біздің толықтырамыз қазақстандық көзқарас болмақ.

Негізгі бөлім

Теориялық-әдістемелік шолу: Шыңжаң Қытай Халық Республикасы үшін ХХІ ғасырдағы аса маңызды және стратегиялық құнды аймақ болып табылады. Орталық Азия территориясының ішінде, қазақтар «Шыңжаң» деп атап жүрген, немесе қытайдан аударғанда «жаңа жер», «жаңа шекара» деп аталып жүрген бұл географиялық аймақ «Азия жүрегі», «Тоғысу нүктесі» деп аталып, онда өмір сүретін халықтар түрлі тарихи кезеңдерді басынан кешірді. Шыңжаңның өткен тарихы буырқанған оқиғаларға толы болды. Бұл жерде отырықшы және көшпелі халықтардың мәдениеті түйісіп, өзіндік өркениет қалыптасты. Яғни аймақта мыңдаған жылдардан бері тарихи және мәдени жолмен жетіліп келе жатқан дәстүрлі жолдар мен мұрагерлік ғұрыптарды саралау барысында «өркениеттік» ұстанымы кең қолданылуы тиіс. Себебі осы теория негізінде, аймақтағы жағдайлардың ауық-ауық өзгеріп тұрғанына қарамастан, аймақты өзінің ерекшеліктерін сақтаған, біртұтас мәдениет пен саяси құрылым ретінде қарауға мүмкіндік береді. Аймақтың геосаяси маңыздылығының өте жоғары екендігін ескерсек, геосаясат ғылыми бағытының әдіс-тәсілдері ғылыми тұжырымдар жасауға нақты жолдар сілтей алады.

Хань дәуірінен бері «Шыңжаң жері» орналасқан аймақты «Батыс Аймақ» деп атап оған тек 1984 жылы ғана Цин империясының тұсында провинция статусы берілді. Шыңжаңның өткен тарихындағы Қытай мен Ресейдің, КСРОның одағы жүргізген саясаттарының тарихи сабағы Қазақстан ҚХР-дың Шыңжаң өлкесімен шекаралас болғандықтан, бұл өлкедегі саяси тұрақтылық біздің еліміз үшін де маңызды. Осы ретте, тарихи-сараптамалық әдіс арқылы аймақтың өткені мен бүгінін толық сараптай отырып, болашақ көкжиектерін анықтауға болады.

ҚХР Коммунистік Партия Орталық Комитеті «Қытайдың батыс бөлікті игеру стратегиясын» бекітті, Шыңжаң аталмыш стратегиялық жоспардың маңызды құрамдасы. Шыңжаңның Қытай үшін ресурстық қорының стратегиялық маңыздылығы, шекара аймақтың экономикалық дамуы, экологиялық қауыпсіздіктің сақталуына және көп ұлттар аралас қоныстанған сынды ерекшеліктері, тіпті Орталық азия экономикалық шеңбері аясында маңызды орны және рөлі бар деп есептелінеді. Шыңжаң Еуроазия құрлығының орган бөлігіне, сондай-ақ Қытайдың солтүстік-батыс бөлігіне орналасқан. Айналасында

8 елмен шекаралас. Олар: Монғолия, Ресей, Ауғанстан, Пәкістан, Үндістан, Тәжікстан, Қырғызстан және Қазақстан. Шекара лениясының ұзындығы 5400 шақырымнан астам болған, Шыңжаңның шығысынан батысына дейін 1900 шақырым болған, жалпы аумағы 1 миллион 660 мың шаршы шақырым. Шыңжаң Қытайдың көлемі ең үлкен провинциясы саналып, Қытайдың территория көлемінің 1/6 бөлігін құрайды [19]. Статистикалық ақпараттар мен контент-анализ жасау, немесе аймақтың саяси, әлеуметтік болмаса этностық ерекшеліктеріне орай когнитивті-карталау әдістерінің жиынтығы тақырыпты әр қырынан әртүрлі қадамдармен қарауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Шыңжаңның Қытайдың ішкі саясатындағы орны. Шыңжаңның жан саны 2010 жылғы санақ бойынша 21813334 болған, территориясында 46 ұлттың өкілдері бар. Олардың ішіндегі Қазақ, Ұйғыр, Қырғыз, Тәжік, Өзбек, Монғол сынды ұлттар Шыңжаңның көршілес елдерінде қоныстанған, тілдері ұқсайды, қандастық байланыстары үзілмеген, қарым-қатынастары тығыз, халық арасындағы сауда барыс-келістері атамзаманнан бастау алған. 2000 жылдың алдындағы «Ұлы жібек жолы» Қытайдың байырғы заманынан бастап таяу заманға дейін, Евразия ішкі құрлығы аймағымен байланыс каналы болған. Қазіргі таңда Шыңжаң Ұйғыр автономиялы ауданының қарамағындағы, Тяньшань тауының екі бөктері және ТМД елдерімен шекаралас аймақтар, сол Қытайдың байырғы Хан дәуіріндегі династияның батыс бөлігіндегі елдермен сауда байланыс жасайтын «Ұлы жібек жолының» маңызды өткелдері болған. ҚХР КП ОК-нің ХІ кезекті жалпы мәжілісінен соң, мемлекеттің ашық есік саясатының атқарылуына ілесіп, Шыңжаң да сыртқа есік ашу қадамын бастады. Мемлекеттің бар күшпен қолдауында автономиялы аймақ дұрыс бағдар ұстанып, көптеген жұмыстарды қолға алды. Ашықтық саясаттағы өңірлер мен аймақтарды үздіксіз кеңейтті. Сыртқа есік ашу қадамын тездетіп, алғашқы қадамда Шыңжаңның томаға тұйық халын өзгертіп, экономиканың дамуын жандандырды [20].

Біріншіден, мемлекет ілгерінді-кейінді Шыңжаңның 24 ауданы мен бес құлықтық кедендерде ашық есік саясатын атқарып, Шыңжаңның сыртқа есік ашуы үшін аймақтық бағдар белгіледі. 1979 жылы мемлекет Үрімжі, Шыхызы,

Тұрпан қатарлы 13 қала мен аудандарда ашық есік саясатын жолға қойды. 1979 жылы Құлжа, Бұратала сияқты 11 қала мен ауданның ашық есік саясатын қолға алып, Шыңжаңның ашық есік саясаты атқарылған қала мен аудандардың санын 24-ке жеткізді. 1983 жылы терістік шыңжаңдағы Қорғас пен түстік шыңжаңдағы Турчат саудалық кедендерінде қайтадан ашық есік саясатын атқарды. Қытай және Пәкістан Хунджираб кедені де 1986 жылы үшінші дүние елдеріне ашық есік саясатын ұстанды. Міне, бұлар Шыңжаң мен Кеңес Одағы, Пәкістан және Орта Азияның барыс-келіс жасауына жол ашты. 1990 жылы Алатау кеденінің ресми құрылғанын жариялады, Алатау кедені шыңжаң Бұратала моңғол автономиялы облысына қарасты Алатау аулында орналасқан болып, қытайдың еуропаға шығатын маңызды қақпасы есептеледі. Осы құрлықтық шекара өткелдерінде ашық есік саясатының атқарылуы Шыңжаңның көршілес елдермен тікелей саудалық барыс-келіске түсе алмайтын жағдайын өзгертті, Шыңжаңның тек шығыстағы теңіз порттары арқылы ғана халықаралық сауда жасайтын тарихына нүкте қойылды, әрі Шыңжаңның Орталық Азия нарығына бет алуына жол ашты. Екіншіден, шетел инвестициясын тарту үшін, мемлекет әр түрлі қолдау саясаттарын жолға қойды. 1987 жылы қыркүйекте мемлекет Үрімжі, Құлжа, Шыңхызы және Қашқарда шетел инвесторлары қаржы қосқан кәсіпорындарды кеден салығынан босатып, жеңілдіктер жасады.

Қытай мемлекет меншігіндегі емес экономиканы қолдау мақсатында, ортақ игіліктену ұстанымын негіз еткен әр түрлі экономикалық құрылымдар ортақ дамитын жалпылық түзімдегі құрылымды қалыптастырды. 1992 жылы желтоқсанда автономияның халық үкіметі «Шыңжаң ұйғыр автономиясының жекелік кәсіпорындарды дамыту ережесін» жариялап, жекелік кәсіпорындардың дамуы үшін саясаттық қолдаулар жасады. 1993 жылы автономияның парткомы қызмет мәжілісін ашып, жекелік кәсіпорындардың экономикасын дамытуды негізгі тақырып ете отырып, кәсіпорын экономикасының жылдам дамуға мүмкіндік беру деген ұстанымды ортаға қойып, жекелік кәсіпорындар экономикасының дамуын жеделдетті әрі оған қолайлы орта ұйымдастырды. 1999 жылы 16 шілдеде автономия партияның сегізінші жиналысының тоғызыншы мәжілісінде «Шыңжаң-Ұйғыр автономиясы жеке кәсіпорын экономикасы ережесі» қабылданып, жеке кәсіпорын экономикасын заңдық жақтан кепілден-

діріп, тұтас жеке кәсіпорын экономикасының дамуын тездетті. XX ғасырдың 90-жылдарына келгенде Шыңжаңның ашық есік саясаты қарқынды қадам алды.

1991 жылы Кеңес одағы ыдыраған соң, Шыңжаңның төңірегінде өзгерістер болды. 1991 жылы қарашада автономиялық партия мен халық үкіметі «ашық есік саясатын одан ары дамыту қарарын» жасады.

1992 жылы көктемдегі Дэн Сяопиннің оңтүстіктегі сөйлеген баяндамасы бүкіл ел халқының идеясын түбегейлі азат етті. Автономиялы партком дер шағында есік ашу қадамын жеделдету, Шыңжаң экономикасының дамуын тездету белгілемесін қолға алып, сыртқа есік ашудың негізгі жолын бекітті: географиялық және энергия қайнарындық абзалдылықты сәулелендіріп, сауданы ілгерілету, өнеркәсіптенуді жеделдету, халықаралық сауданы ұлғайту, іш пен сыртты байланыстыру, саудалық кедендерді ортақ құру, Шыңжаңды отандық және шетелдік тауарлардың тасымалдау базасы етіп құру, батысқа экспорттайтын товар өндірісінің базасы әрі товарлық жәрмеңке орталығы ету, көршілес мемлекеттердің шекаралық саудасы мен экономикалық жақтан селбесуді бар күшпен қолдау сияқты қадамдарды іске асыра бастады. Автономия сыртқа есік ашудың маңызды түйіні ретінде шекаралық сауда саясаты мен тауар айналымы саясатын жандандырды. Шыңжаңның шекаралық саудасының дамуын бар күшпен ілгерілетті.

1992 жылы сәуірде автономиялы партком мен халық үкіметі мемлекеттік істер басқармасының «Шыңжаң-Ұйғыр автономиясының ашық есік саясатын одан ары дамыту қаулысынан» екі бағытты сыртқа есік ашу саясатының жалпылық жобасын ортаға қойды. Ол дегеніміз бірінші шекаралық өңірлерде ашық есік саясатын атқару болатын.

Маусымда мемлекеттік істер басқармасы автономияның жалпы жоспарын мақұлдап, 8 түрлі жеңілдік саясатын белгіледі. Оның негізгі мазмұны төмендегідей болатын:

1. Автономияның сыртқы саудадағы инвестицияны бекіту құқығын кеңейту, Инвестиция жалпы мөлшері мемлекет белгілеген көлемнің ішінде болу, құрылысы мен экономикасы мемлекет жағынан өлшенбейтін сыртқы сауда инвестициясын автономиялы үкімет өзі тексеріп бекітеді, сертификат таратады және өнеркәсіптік лицензия жақтарын бекіте алады.

2. Автономияның көрші елдермен болған экономикалық, техникалық селбестігін тексеріп бекіту құқығын кеңейту, мемлекет бел-

гілеген қаржы мөлшері, жұмысшылар саны көлемі ішінде экономика техникалық селбестік бағдарламасы мен жұмыстық селбестік бағдарламасындағы амалияттық мәні бар доклад, келісімшарттарды автономиялық үкімет өзі тексеріп бекітеді.

3. Импорт етіп жұмыс жүргізетін органдар товар айырбастап сауда жүргізуіне, шекара өңірлер, облыстар мен шекаралық қалалар мен аудандарда шекара сауда компаниясын құруына болады. Мемлекетке импорт етілуіне тыйым салынған, серіктес елдерде өндірілген автоварлар 1995 жылдан бұрын барлығы ашық болады. Жұмыс жүргізу құқығы бар органдардың жұмыс жүргізуіне болады. Импорт етуді тексеріп бекіту жайлы құжаттарды жасамайды. Импорт ету рұқсатын тегін алады.

4. Үрімжі қаласын онан ары ашық ұстап, Үрімжіде теңіз жағалауындағы ашық қалалардың саясаттарын жүргізу.

5. Құлжа, Бұратала, Шәуешек қалаларын ашық ұстап, бұл қалаларда Чи Хай қаласындағы сияқты мемлекет жағынан берілген шекаралық қалалардың саясатын жүргізу.

6. Оңтүстік Шыңжаңда шекара саудасына мемлекет жағынан белгіленген қазіргі атқарылып жатқан әр түрлі жеңілдік саясаттардан басқа кеңшіліктерді беру. Оңтүстік Шыңжаңдағы құрлықтық кедендері арқылы солтүстік Шыңжаңның жергілікті тауарларын экспорттау.

7. Өндіріс құрылыс жасақтары, Үрімжі қаласы, Іле аймағы, Бұратала Моңғол автономиялы облысы, Тарбағатай аймағы және Қашқар аймағының шетелге шығатын адамдардың тексеріп бекіту құқығын белгіледі. Үкімет ісімен көрші елдерге шығып сауда жасауына, жұмыс істейтін аудан дәрежелі адамдарға тексеріп бекіту құқығын беру. Бір рет тексеріп, паспорт тарату, бір жылда көп рет қайтып тұруына қатысты шаралар бекіту.

8. Бір миллион юань несие бөлініп, Шыңжаңның сыртқа сауда экономикасының дамуын қолдау [20].

1992 жылы қыркүйекте премьер министр Ли Пэнның Үрімжідегі шекара өңірлік жәрмеңкесінің лентасын қиды. Үрімжі жәрмеңкесінің ашылуына қатысқан әр провинцияның жауапты адамдары жиналысында, Ли Пэн былай деп атап көрсетті: «Үрімжі жәрмеңкесі бір жылда бір рет өткізілуі керек және әрбір жыл өткен жылдан жақсы болуы міндетті».

1993 жылы батыс терістіктегі бес провинцияның партия үкімет басшылары Үрімжіге жиналып, батыс терістік аймақтардың тұңғыш

рет бірлескен жиналысы өткізілді. Бес провинцияда ортақ жол салып, бірлесіп батысқа жүру, ашық болу арқылы меңгеру жалпы жоспардың атқарылуын тездетуді алға қойды. Қарашада Шыңжаңдағы сыртқа ашық қала мен аудандардың саны 58-ге жетті. Мұның ішінде 33 аудан түгелдей сыртқа ашық ұсталды. 1994 жылы Ли Пэн Орталық Азиядағы 5 мемлекет пен Моңғолияға сапарында, Қытай мен көршілес мемлекеттер арасындағы сауда қарым-қатынасы жөніндегі мәселелер қарастырылып, өзара байланыстар жаңа деңгейге көтерілді.

1995 жылы қыркүйекте мемлекеттің бекітуімен Шыңжаңдағы 16 аймақ, облыс қалалар түгелімен ірі сауда жүргізу құқығынан игіліктеңіп, халықаралық маркетингке шықты. Шыңжаңның сыртқы саудасына жаңа күш әкелді. Шыңжаң 60-тан астам мемлекет пен өңірлермен экономикалық сауда қатынас орнатты.

1992 жылы мемлекет бекітуімен Шыңжаңда бір жоғары жаңа техника өндіріс меңгеру аймағы, 3 экономика техникалық меңгеру аймағы мен 3 шекара экономикалық селбестік аймағы құрылды [21].

1992 жылы маусымда автономия халық үкіметі «Үрімжі жоғары техника өндірісін меңгеру аймағының бірнеше саясаттарын уақытша белгілемесін» ұйғарып, саясаттық қолдау жасады.

Одан өзге 1992 жылы желтоқсанда Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық үкіметінің бекітуімен Шыңжаң экономикалық, техникалық меңгеру аймағы мен Күйтүн экономикалық, техникалық меңгеру аймағы құрылды. Мемлекеттік істер басқармасы ерекше аймақтарды бекітуімен Құлжа қаласы шекаралық экономикалық селбестік аймағы, Бұратала қаласы шекаралық экономикалық селбестік аймағы, Шәуешек шекаралық экономикалық селбестік өңірі құрылды.

Кедендердің құрылуы автономияның «екі ленияны» бойлап ашық есік стратегиясын жүзеге асырудың алғы шарты және «Шығыс пен Батысты тұтастырудың» маңызды бөлімі болатын. Батыс терістік халықаралық жол торабының маңызды құрамдас бөлігі. Бұл кезде кедендердің ашылуы мен құрылуында көптеген алға ілгерілеушіліктер болды. Сексенінші жылдарда ашылған жеті кеден негізінде 1991 жылы ашылған Хуң Шанзүй кедені, Ұластай, Лаужия кедені қатарлы 3 кеден мен Шыңжаң мен Моңғолия тікелей экономикалық сауда қатынасын жүргізді.

1992 жылы Бақты, Жеменей, Ақтүбек, Дулаты, Музарт қатарлы кедендер ашылды. Бақты өткелі 1994 жылы мемлекет жағынан бірінші санаттағы кеден, 1995 жылы шілдеде

үшінші мемлекетке ашық болды. Бұл бес кеденнің ашылуы Шыңжаңның Қазақстан Республикасы сияқты тәуелсіздік алған елдермен сауда экономикалық қатынасын тездетті.

Индия мен Ауғанстаннан басқа Шыңжаңмен шекаралас көрші елдер түгелімен шекаралық сауда серіктестік қатынасы орнатылды. Бұл Шыңжаңның шекаралық саудасының дамуы мен тұтастай сыртқа ашық болуына тиімді жағдай жасады.

1992 жылдың басында мемлекеттің ұйғаруымен шекара құрылысын бекемдеу үшін автономияда кедендік басшылық тобы құрылып, шекара құрылысын біртұтас бақылап жетекшілік етті. Қорғас, Арасан, Бақты, Торғайты кедендері автономиялық негізгі кедендер болып белгіленіп, кеден негізгі құрылысын күшейтті.

1994 жылдың соңында жалпы 450 млн. юан қаржы шығарып, Хунджилаб, Торғайты, Жемей, Арасан, Қорғас, Бақты, Қызылтау қатарлы кедендерге баратын тас жол мен Арасан, Қорғас шекараларының темір жол транспорт бекеттерін салу, кеңейтіп салу құрылысы жүргізілді. Үшінші дәрежелі тас жолдар ұзындығы 793 км, екінші дәрежелі тас жолдар 51 км, бірінші дәрежелі тас жол ұзындығы 5.4 км, қала жол ұзындығы 1.5 км, төрт жаңа салынған көпір ұзындығы 232 км, Ұластай, Музарт, Дулаты шекараларына баратын қарапайым тас жол ұзындығы 252 км салынып бітті [22].

1992-1994 жылдары мемлекет пен автономияның шекара құрылысына жұмсалған қаржысы 200 млн. юаннан астам болды. Жыңхыдан Арасанға баратын ұзындығы 75 км-лік 110 кв электр құрылысы, Шыңғысқозыдан Арасанға ұзындығы 35 км-лік 35 кв электр құрылысы, Жемей кеден тексеру орны, Арасан-Бұратала транспорт құрылысы, Арасан, Қорғас, Бақты тексеру құрылымы, қалалық үкімет құрылысы, қойма және кеденнің негізгі құрылымдары салынды [23].

Көп жылдық талпыныстар мен атқарылған шаралар нәтижесінде Шыңжаң құрлықтық кедендерден тауардың тасымалдануы біртіндеп жоғарылады. Кеденнің негізгі жабдықтары мен аспаптары біртіндеп толықтанды. Шыңжаң кеден құрылысының тұрақты құрылымы қалыптасты. Авиациялық, құрлықтық кедендердің автономияның батыс терістігін дамытудағы орны мен рөлі тіпті де күшейді.

Шыңжаңның төңірегіндегі көршілес елдер, әсіресе орта азиядағы бес елдер егемендік жариялағаннан кейін белсенді түр-

де реформаларды жолға қойып, шетелмен байланыстарды кеңейтуде, аймақтық экономика интеграцияны күшейту, сонымен бірге Орта Азия, Оңтүстік Азия, Батыс Азия және дүниедегі басқа елдермен аймақтар арасында сауда-саттық байланыстарды дамытады. Шыңжаң Ұйғыр автономиялы ауданы осы аймақтармен жақын көрші болып, дүние жүзінің саяси ортасының орныға түсуіне байланысты, Қытаймен көршілес елдер арасындағы экономика қалпының көптанаптық орталықтандыру даму үрдісіне енуі, Қытаймен көршілес елдер арасындағы байланыстардың жақсаруын және Қытай өз ішінде батыс бөлікті игеру саясатын арқау ете отыруы, Шыңжаңның сыртқы экономикасының дамуына таптырмас мүмкіндік беріп отыр. Шыңжаң Азия экономика шеңбері, Орталық Азия және Оңтүстік Азия экономика шеңберінің қиылысқан аймағында тұр, сол себепті де көптеген талаптар мен орайларға дөп келіп отыр. Шыңжаңның алдында тұрған мәселелер, оңтүстік пен солтүстікті тұтастыру, шығыспен байланыстырып батысқа шығару, өңірдің артықшылықтарын пайдаланып, даму науқанын кең жаю, белсенді түрде көршілес елдермен қосалқы аймақтық қауымдасу үдерістеріне қатысу, сыртқы экономиканы жаппай дамыту, экспорт көлемін ұлғайту, көршілес елдермен жоғары деңгейдегі, ұзақ мерзімді экономикалық селбесуді қалыптастыру болмақ, сонымен қатар аталған мәселелердің шешімін табу, Шыңжаңның 21 ғасырда орнықты даму жолына түсу шарттарының бірі болмақ.

Қытайдың «батыс бөліктерді игеру» саясаты. Қытайдың Батыс бөлікті игеру стратегиясы – Қытай Халық Республикасының жалпы әлеуметтік даму стратегиясының құрамдас бөлігі болып табылады. Қытайдың «Ши бу – Батыс бөлік» дегені – Қытайдың жерінің орта-батыс өңірін меңзейді. Онда Қытайдың жалпы жер көлемінің 50 пайызын, жалпы тұрғындар санының 22 пайызын, Қытайдағы аз санды ұлттар халқының 80 пайызын қамтыған он провинция мен автономиялы аудандар орналасқан.

Қытай Халық Республикасы өзінің «Батыс бөлікті қауырт игеру» стратегиялық жоспарын 2000 жылдан жүзеге асыра бастады. Бұл Қытайдың кезек-кезегімен, рет-ретімен іске асырылып келе жатқан әлеуметтік даму бағдарламаларының аса зор көлемдегі ең күрделісі болып табылады. Батысты игеру бойынша қазіргі заманғы мемлекеттік бағдарлама бұрынғы компаниялардан төмендегідей ерекшеленеді:

- біріншіден, Батысты игеру ХХ ғасырда ҚХР-дың маңызды стратегиялық мақсаты ретінде танылған;

- екіншіден, орталық саяси және мемлекеттік органдардың жұмысын бастамас бұрын, негізгі жалпы даярлау жұмысы жүргізіледі. Бұл бағытта алдыңғы жылдардың тәжірибесі жинақталған;

- үшіншіден, жалпы мемлекеттік компаниялардың басталуына дейін барлық батыс аудандарына мамандар, технологиялар келе бастады, құрылыс жұмысы тарады [2];

- төртіншіден, шынайы экономикалық база мен қаржы қайнар көздерінің негізінде көшіп-қону процестерінің өзектілігі орын алған 9-ыншы бесжылдық пен келесі онжылдыққа әлеуметтік-экономикалық дамудың мемлекеттік жоспарының негізгі бөлігі болған кешенді жоспар даярланған [2].

Дәл осы жерде салыстырмалы түрде Қазақстан үшін үлкен қызығушылық тудыратын ШҰАА-ның жағдайына тоқталып өткен жөн:

- біріншіден, ШҰАА – Қытай мен Қазақстан үшін маңызды стратегиялық аудан;

- екіншіден, ШҰАА-да біздің отандастарымыздың 1 миллионнан астамы, қазақ диаспорасының көбі тұрады;

- үшіншіден, Батысты игеру бойынша ҚХР-дың мемлекеттік бағдарламасында ШҰАА негізгі орынды алады;

- төртіншіден, барлық көшіп-қону компанияларындағы көшіп-қону ағынының көп бөлігі ШҰАА-ға бағытталады;

- бесіншіден, ШҰАА табиғи ресурстарға, құнарлы жерге, мұнай-газ кен орындарына бай аудан болып табылады [2].

Шыңжаң Ұйғыр Автономиялы ауданы ҚХР-дың батыс қақпасы болып табылады және ол Қазақстан мен Қытай арасындағы қатынас жолдары өтетін жалғыз аймақ. Екі мемлекет арасындағы барлық көлік магистральдары: әуе, теміржол, автомобиль жолдары ШҰАА арқылы өтеді, екіжақты сауда көлемінің 80 пайызы ШҰАА-ның еншісіне тиеді, бұған қоса бүкіл Қазақстан – Қытай шекарасы ШҰАА-ның территориясына жапсарлас жатыр. Шыңжаң ҚХР-дың батыс солтүстік шекара өңіріне орналасқан шекара линиясы ұзын, стратегиялық орны ерекше маңызды елдің орнықтылығы мен қауіпсіздігін қорғауда маңызды рөл атқарады. Сондай-ақ шетелдермен экономика, мәдениет ауыстырудың терезесі, сондықтан хань ұлты мен этникалық топтардың өз ерекшеліктерін қайткенде толық дамыту және оларды органикалық

түрде бірлестіру – мемлекеттің экономикасы мен қоғам дамуының кепілі [4].

Ойталқы (дискуссия)

Әлемге аян, Қытай Компартиясы 1978 жылы желтоқсан айында өткен ХІ кезекті ІІІ пленумында қабылдаған «әлеуметтік реформа жүргізу, есікті ашық ұстау» деген бас бағдарламасы бойынша, жоспарлы түрде алдымен аграрлық салаға, одан соң сауда-өнеркәсіп саласына, одан соң білім-ғылым саласына реформа жүргізу арқылы қытай қоғамын жоспарлы экономикалық жүйеден нарықтық экономикалық үрдіске ауыстырды. Сонымен қатар, Шығыс Оңтүстік теңіз жағалауындағы аудандарды, одан соң Шығыс Солтүстік пен Яньцзы өзені бойындағы Орталық аймақтарды дамыту жоспарын іске асырды. Соның нәтижесінде, Қытай әлемдегі ең қуатты мемлекеттер қатарынан орын алды. Бірақ Қытайдың ішкі әлеуметтік дамуында аймақтық айырмашылықтар пайда болып, қоғамдық қайшылықтар белең алды. Өйткені, әлеуметтік-экономика және ғылым-техника саласында Қытайдың Шығыс оңтүстік және Шығыс солтүстік аймақтарының дамуы қарқынды болды да, Батыс және Батыс оңтүстік аймақтары салыстырмалы түрде баяу дамып, олардан артта қалып қойды. Соның салдарынан әртүрлі әлеуметтік қарама-қайшылықтар орын алды.

Біртұтас елдің әлеуметтік дамуында аймақтық айырмашылықтардың тым алшақтап кетуінің соңы жақсылыққа апарып соқпайтыны белгілі. Сондықтан Қытай басшылары, ондай қайшылықтарды шешудің жолын Батыс бөлігін дамытудан қарастырды.

1999 жылдың маусым айында Қытайдың Батыс аймағындағы бес провинция мен автономиялы аудандардың басшыларының қатысуымен Ши ань қаласында өткен конференцияда Цзян Цзяминь сөз сөйлеп: «...Батыс бөлікті қауырт игерудің экономикалық, мәдени, саяси, әскери және әлеуметтік маңызы айтып тауысқысыз ерекше. Батыс бөліктің орнықтылығы болмаса, бүкіл елде тұрақтылық болмайды. ... Батыс бөлікті игеруді тездету – ұлы жүйелі құрылыс, сондай-ақ ол бұрын-соңды болмаған машақатты тарихи міндет. ... Біз белді бекем байлап, бірнеше он жылда, тіпті толық ХХІ ғасыр бойы күрес жүргізу арқылы, шаруашылығы шалқыған, қоғамы дамыған, тұрмысы орныққан, ұлттары ынтымақтасқан, тау-өзендері жайнаған Батыс аймақ құрамыз» [3] – деп атап көрсетті. Міне,

бұдан Қытай үкіметі Батыс бөлікті игеру әрекетін өзінің ең маңызды жұмысы ретінде ХХІ ғасыр бойы жүргізетінін аңғаруға болады. Алдына ұзақ арман қою, оған ғасырлық жоспарлар жасау және оны бес, он жылдық бағдарлама бойынша біртіндеп іске асыру – қытай елінің дәстүрлі ерекшелігі болып табылады.

2000 жылы 16 қаңтарда ҚХР үкіметінің қасынан Батыс аймақты игеру басшылық тобы құрылды. Оның жетекшісі болып сол кездегі Қытай үкіметінің премьер-министрі Чжу Жунциуи, оның орынбасары болып сол кездегі премьер-министрінің орынбасары, қазіргі премьер-министр Вэнь Цзябао тағайындалды. Соған сәйкес, орталық-батыс бөліктегі провинциялар мен автономиялы аудандық үкіметтердің қасынан да Батыс бөлікті игеру басшылық топтары құрылып, ұлы стратегиялық жоспарды іске асырудың нақтылы бағдарламаларын жасауды қолға алды. 2000 жылы қазанда «Қытай үкіметі Батыс аймақты игерудің саясаттық шараларын» (2000 ж. № 33 қаулы) жариялады. Сондай-ақ Батыс бөлікті игеруге жұмсалатын қаржыны жергілікті үкіметтерге бөліп беріп, игеру жұмысын бастап кетті.

Қытайдың Батыс аймақты игеру стратегиялық жоспары экономиканың белгілі бір саласын ғана дамыту емес, жалпы қоғамды кешенді түрде ілгерілетуді көздеген. Жүйелеп айтқанда, ол әлеуметтік кешенді құрылыстарды, экологияны қорғауды, экономикалық секторларды реттеуді, ғылым техника мен білім беруді дамытуды толық қамтыған әлеуметтік прогрессивті тездетудің нақтылы шаралары қарастырылған күрделі жоспар. Бұған қытайлар ойланып толғанып, үлкен дайындықпен келді. Қолда бар деректерге жүгінсек, Қытай үкіметі алғашқы үш жыл ішінде мемлекеттік бюджеттің құрылыс қаражатынан Батыс аймаққа 270 миллиард юань жұмсаған. Бұдан сырт инфрақұрылымға 200 миллиард юань, әлеуметтік істерге 10 миллиард юань қаржы істеткен көрінеді. Одан кейін де жұмсалатын қаржының көлемі жыл сайын өсіп отырғандығы белгілі [13].

Дегенмен де, Қытай үкіметі өзінің Батыс бөлігін қауырт игеру стратегиясындағы «маңыздыларының ішіндегі маңыздысы – Шыңжанды қауырт игеру» деп санайды. Өйткені Шыңжаң Қытайдың ең батысындағы жері кең (1.6 млн шаршы км. асты), табиғи ресурстары мол, аз санды ұлттары көп, шетелдермен іргелескен өлке. Сондықтан Шыңжанды қауырт игерудің Қытай үшін саяси стратегиялық маңызы айрықша болмақ. Ал Шыңжаңның әлеуметтік

жағдайындағы өзгерістер Қазақстан мен Қытай қарым-қатынастарына әсер етуі сөзсіз. Сондықтан Шыңжаң ұйғыр автономия ауданының әлеуметтік дамуындағы жағдайларға көбірек назар аударуға тиіспіз.

ҚХР үкіметінің Батыс бөлікті игеру стратегиясына сәйкес 2000 жылы Шыңжаң үкіметінің жанынан «Шыңжаң Батыс бөлікті қауырт игеру кеңсесі» құрылды. Ол «Батыс бөлікті игеру – Шыңжанды қауырт игеру жоспарын» дайындады. Осы «Жоспар» негізінде Шыңжаң үкіметі «Инвестиция тартудың саясаттық белгілерін», «Шетелден инвестиция тартудың бірнеше саясаттық белгілемелері» қатарлы бірқатар заң-ережелік күші бар шешімдерді қабылдады [16]. Сондай-ақ Шыңжанды қауырт игерудің басты мақсаттарын анықтады. Онда Шыңжаң «ХХІ ғасырдың алғашқы он жылында әлеуметтік дамуға қолайлы орта жарату; ішкі дамудың қуатын арттыру, өзін-өзі игеру мүмкіндігін жоғарылату және қауырт игерудің жақсы механизмін қалыптастыру; қауырт игеру арқылы Шыңжанды бүкіл мемлекет көлемінде ең үлкен сапалы мақта өндірісі, мақта-мата өндірісі, астық өндірісі, мал шаруашылық өндірісі, жеміс-жидек, қант қызылшасын өндіретін және оларды өңдейтін базаға айналдыру; мұнай-газ өндірісі және мұнай-газ химия өнеркәсіп өндірісі базасына айналдыру арқылы, бүкіл ұлттық экономиканың дамуының тың тірегі етіп құру» көзделген. Бұл мақсатты олар алты түрлі жетекші бағдарлама бойынша іске асырмақшы. Солардың алғашқы үш бағдарламасын атап айтуға тұрады:

1. Табиғи ресурстық потенциалды негіздік өнімдер нарығын кеңейту стратегиясына өзгерту, негіздік инфрақұрылымдық құрылыстарды жақсарту, өндіріс құрылымдарын оңтайландырып, нарық сұранысы бойынша экономикалық қимылдарды жүргізу.

2. Экономикалық өнімділікті жоғарылатуды шаруашылық істердің басты мақсаты ету.

3. Әлеуметтік жүйеге жаңалықтар енгізу. Сыртқа есік ашуды кеңейту арқылы Шыңжанды игеруге кең бостық орта қалыптастыру.

4. Осы мақсатқа жетудің нақтылы жоспарлары да жасалған. Мысалы, Шыңжаң ХХІ ғасырдың алғашқы үш жылында халық шаруашылығының даму қарқынын 8 пайызға жеткізу. Ал 2004 жылдан 2010 жылға дейін ішкі өндірістің жылдық өсу қарқынын 10 пайыздан асыру. Сол үшін Шыңжаң үкіметі су құрылысы, көлік қатынасы, энергетика, байланыс коммуникациясы қатарлы аса маңызды кешендік инфрақұрылымдарды салу

арқылы, Шыңжаңды аса зор көлемде игерудің негізін мықтап орнату жоспарын жасады [14].

Демек, бұл Қытайдың Батыс бөлікті игерудің алғашқы сатысындағы жетістігі. Зор көлемдегі қауырт игеру осы жылдан басталмақ. Оның дайындық құрылыстары қарқынды жүргізілуде. Солардың ішінде тек су құрылыстарын атап айта кетейік. Шыңжаң үкіметі жаңа су құрылыстарын салуды басты орынға қойды. Олар 2010 жылға дейін бірнеше өзендерді арнасынан бұрып ағызатын ірі каналдар мен су қоймаларын салу жұмысын жүргізіп жатыр. Атап айтқанда, Үрімші қаласы мен Қарамайлы қаласының су проблемасын түбегейлі шешу үшін, Қара Ертістен Жоңғар ойпаты арқылы Қарамайлы қаласына баратын канал іске қосылды. Енді Қара Ертіске құятын Буыршын өзенінен Үрімші қаласына бағытталған ірі канал құрылысы қолға алынды. Сонымен қатар, ол шөлейт жерлерді басып өтетін бұл каналдың бойын жағалатып, тез өсетін ағаштар егіп, құмдауыт даладан жасыл белдеу жазира қалыптастырып, оны ағаш материалдары базасы мен сүтті сиыр өсіру базасына айналдыру шаралары да қатар жүргізілуде.

Ал Іле аймағында Іле өзенін бұру каналы мен үлкен су құймасын салу құрылысы өзінің алғашқы жоспардағы жұмысын аяқтап қалды. Бұл құрылыс Іленің Тоғызтарау ауданы мен Текес ауданының қиылысқан қарсаңында салынуда. Олардың Іле өзенін белгілі мөлшерін бұрып ағызатын канал салудағы мақсаты екеу. 1 – Іле өңірінен 120 мың гектар тың жер игеріп, оны Шыңжаң биязы жүнді қойын өсіретін және ет пен сүтті бірдей беретін сиыр өсіретін базаға айналдыру. 2 – Іле өзенінің негізгі қайнар көзінің бір саласы болған Көксу өзенін Тянь-Шань тауының аржағына тесіп өткізіп, онда суалып бара жатқан әйбиху көлінің экологиялық проблемасын шешуге пайдалану. Демек, Қытайдың Батыс аймақты игеруде немесе Шыңжаңды қауырт игеруде трансшекаралық Қара Ертіспен Іле өзендерінен жаңа каналдар салу мен ірі су құймаларын жасауы, қалайда ол өзендерден Қазақстанға келетін су мөлшерін азайтатындығы сөзсіз. Тек су мөлшері азайып қана қоймайды, сонымен қатар, ол өзендер бойындағы кәсіпорындардан шығарылатын ылас сулар ол өзендерге құйылып кетпеуіне кепілдік жасалмаған. Сонда одан келетін зардапты алдымен Қазақстан тартады. Бұл мәселе екі ел қатынастарына жағымсыз жағдай тудыруы әбден мүмкін. Оны Қытай басшылары жақсы түсінеді. Сондықтан өткен жылы мамырда Қазақстан Республикасы-

ның приезденті Нұрсұлтан Назарбаев Қытайға мемлекеттік сапармен барып Ху Цзинтаомен кездескенде, Қытай президентінің: «Қытай трансшекаралық су ресурстарын әділетті әрі тиімді пайдалану жағында» [19] деп, алдын ала ескерткендей болуы сол себептен екені белгілі.

Дегенмен Қытайдың Батыс аймақты игеруі немесе Шыңжаңды қауырт игеру жоспарының іске асырылуы Қазақстан үшін де көптеген тиімді орайлар әкеліп отырғандығын ескеруіміз және одан пайдалана білуіміз керек. Шыңжаң үкіметі ішкері өлкелерден және шетелдерден инвестиция тартудың заңдық негіздерін жариялады. Қазір Шыңжаңға Орталық үкіметтің бюджетінен тыс, жергілікті үкіметтер мен ірі компаниялар және жеке саудагерлердің қаржысы құйылуда. Сонымен қатар Шыңжаңнан жүз мыңдаған еңбек күштері де ағылып келуде. Соның нәтижесінде, қазір Шыңжаңда өндіріс қызып, базар қайнай бастады.

ҚХР Шыңжаң ұйғыр автономиялы районы үкіметі 2000 жылы 30 тамызда «ШҰАР шетел инвестрларын инвестиция салуға ынталандырудың бірнеше саясаттық белгілемелерін» мәлімдеді. Ол жалпы 25 тараудан тұратын белгілемеді, инвестиция салатын жетекші өндіріс секторлары, жеңілдік саясаттары және тартылған инвестицияға кепілдік беру мәселелері нақтылап айқындалған. Аталмыш белгілеменің 5-ші тарауында: Шетел кәсіпкерлерінің инвестициясымен құрылған кәсіпорындардың он жылдан артық жұмыс істегендеріне, шетел инвестициясы кәсіпорындары мен шетелдік кәсіпорындарының пайдасынан алынатын жергілікті салықтан босатылады» [12] – деген сияқты кәсіпкерлерге көптеген жеңілдіктер көрсетілген. Соған орай, шетелдік кәсіпкерлер Шыңжаңға инвестиция әкеле бастады. Демек, Шыңжаңды қауырт игеру науқаны және соған сәйкес қабылданған заң ережелер мен саясаттық белгілемелер қазақстандық кәсіпкерлердің Шыңжаңға инвестиция салуына өте қолайлы болып отыр деп санаймын. Өйткені, Қытай үкіметі Шыңжаң тұрғындарының жалпы саны таяуда 30 миллионға жетеді деп отыр (іс жүзінде одан да көп болмақ). Адамның көп болуы әлеуметтік сұранысты көбейтеді, яғни оның өзі үлкен нарық. Оның үстіне Қытайдағы еңбек күшінің арзандығы өндірген тауардың өзіндік құнының жоғары болмауына кепілдік береді. Қазірдің өзінде Қазақстан өндірген азық-түлік пен сусындар Шыңжаң базарында жоғары бағада сұранысқа ие.

Қорытынды

Қытай Халық Республикасының құрамына Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы аудан ретінде енген бұл өлке өзінің халықаралық қатынастардағы геосаяси, геостратегиялық маңызын сақтап, қазірде ҚХР-дың ішкі және сыртқы саясатында ерекше орын алып отыр.

Біріншіден, Қытай үшін ШҰАА халықтың көп ұлтты құрамымен ерекше назар аударатын аймақ болып табылады. 50-жылдардың басында бұл ұлттық ауданның территориясында, негізінен ұлттық азшылықтардың өкілдері тұрды. Бұлар: ұйғырлар, қазақтар, дұңғандар, қырғыздар еді. Ал ханьдықтар 15 пайыздан төмен бөлікті құраған. Негізгі этникалық масса ұйғырлар еді, яғни барлық халықтың 70 пайызына жуығын құрады. Қазақтар тек 10 пайызға жуық болды. ШҰАА-ның ұлттық құрамына алдыңғы ғасырдың 50-70 жылдарында жүргізілген көшіп-қону шаралары шешуші ықпал етті, соның нәтижесінде ханьдықтардың үлес салмағының жоғарылауы жүзеге асты. Соңғы жылдардағы «Батыс бөлікті игеру» саясаты негізінде ішкі қытайдан жаппай хань ұлтының өкілдері көшірілуде. Қытайдың орталық билігі осы қадамы арқылы ШҰАА-ның ҚХР үшін қаншалықты маңызының артқанын көрсетеді. Яғни ШҰАА Қытай үшін ішкі тұрақтылыққа сызат түсіруі мүмкін қауіпті аймақтың бірі.

Екіншіден, Шыңжаң – Қытайдың астанасына ең алыс орналасқан және әлеуметтік дамуда кейіндеп қалған көп ұлтты провинция болғанына қарамастан ҚХР жалпы дамуына серпіліс әкеле алатын жаңа кеңістік. Ресми Пекиннің кез келген реформалары мен саяси қадамдары

Шыңжаңда кешеуілдеп атқарылатынын немесе трансформацияға ұшырап барып іске асырылатынын ескерсек, ШҰАА-ға бағытталған қадамдардың барлығы кем-кетігі түзелген, белгілі бір деңгейде тәжірибеден өткен қадамдар. «Батыс бөлікті игеру» саясаты осы екі тұжырымның нақты көрінісі. Батысты игеру саясаты 2050 жылға дейінгі ұзақмерзімді, 3 кезеңнен тұратын стратегиялық жоспар. Бірінші кезеңі 2001-2010 жылдар аралығына жоспарланып көздеген мақсаттары толығымен орындалды десек болады. ІЖӨ 10 пайызға жеткізу жоспарланған болатын. 2003-2013 жылдар арасында ІЖӨ көрсеткіші бірде-бір рет 10 пайыздан төмен көрсеткіш көрсеткен жоқ. Мәселен, 2012 жылы бұл көрсеткіш орта қытайлық көрсеткіштен асып түсіп, 12 пайызды құрады [24]. Яғни ҚХР дамуына серпіліс әкелуі мүмкін жаңа кеңістік, сыналған саясаттың нәтижесінде жалпы ҚХР экономикасының тұрақты дамуына қомақты үлес қосып отырғандығы сөзсіз.

Үшіншіден, ШҰАА – Орталық Азия сияқты эгерго ресурстарға, табиғи қазба байлықтарға бай аймаққа шығар есік. Орталық Азиялық мемлекеттердің ҚХР-мен жалпы сауда-экономикалық қатынастарының 70 пайызы ШҰАА-мен жасалады. Осы орайда айта кеткеніміз жөн, Қытай мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық мәліметтері ШҰАА-мен жүзеге асыратын Қытайдың негізгі сыртқы экономикалық әріптесінің Қазақстан екендігін көрсетеді. ШҰАА Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы қарым-қатынастың барлық желісі шоғырланған аймақ ретінде маңызды болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Выступление Президента РК Н.А. Назарбаева на расширенном заседании коллегии МИД РК // http://www.mfa.kz/russian/art_040.htm. – Ноябрь, 2008.
- 2 Алдабек Н.А. Тарихы талқынға толы Шыңжаң. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 432 б.
- 3 Приезд Президента Казахстана в Синьцзян // <http://ymyt.com.ru> Агентство Синьхуа. – 2004. – 20 мая.
- 4 Изимов Р. Торгово-экономические аспекты сотрудничества Казахстана и СУАР КНР // *Analitic*. – 2010. – №2 (54). – 616.
- 5 Карибжанов Ж. Возрастающая роль Синьцзяна в торговых связях Китая и Казахстана // <http://Russian.people.com.ch>. Агентство Синьхуа. – 2004. – 17 декабря.
- 6 Jacques M. When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New Global Order. Penguin Books; 2 Exp edition, 2012, 848 p.
- 7 Lantaigne M. Chinese Foreign Policy: An Introduction New Zealand. Routledge; 2 edition, 2013, 208 p.
- 8 Shambaugh D. Tangled Titans: The United States and China. Rowman & Littlefield Publishers; 1 edition, 2012, 454 p.
- 9 Shambaugh D. China Goes Global: The Partial Power. Oxford University Press; Reprint edition, 2014, 432 p.
- 10 Hachigian N. Debating China: The U.S.-China Relationship in Ten Conversations. Oxford University Press; 1 edition, 2014, 272 p.
- 11 Thomas J. Christensen. The China Challenge: Shaping the Choices of a Rising Power. New Jersey. W. W. Norton & Company; 1 edition, 2015, 400 p.

- 12 Susan L. Shirk. China: Fragile Superpower. Oxford University Press; 1 edition, 2008, 336 p.
- 13 Fenby J. Will China Dominate the 21st Century. Polity; 1 edition, 2014, 120 p.
- 14 Leonard M. What Does China Think? PublicAffairs, 2008, 176 p.
- 15 Jeffrey N. Wasserstrom. China in the 21st Century: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press; 2 edition, 2013, 208 p.
- 16 Sujian Guo (editor), Baogang Guo (editor). China in Search of a Harmonious Society (Challenges Facing Chinese Political Development). Lexington Books, 2008, 258 p.
- 17 Mingjiang Li (Editor), Kalyan M. Kemburi (Editor). China's Power and Asian Security (Politics in Asia). NY, 1st Edition, 2014, 304p.
- 18 Mingjiang Li. Soft Power: China's Emerging Strategy in International Politics. Lexington Books, 2011, 284 p.
- 19 Akatayeva A.A. // Trade and Economic Relations between Kazakhstan and China // Humalayan and Central Asian Studies Journal, Jawaharlal Nehru Univ. –New Delhi, 2006.
- 20 Синьцзян, китайская земля: прошлое и настоящее. – КНР, Урумчи: Синьцзянское Народное издательство, 2006. – С.4.
- 21 Интервью с председателем Комитета таможенного контроля Минфина РК Бердибеком Сапарбаевым // Континент. – 2005. – №3 (139). – С. 14-15.
- 22 На КПП Хоргос началось строительство крупнейшего Китайско-казахстанского торгового центра // Агентство «Синьхуа». – 2005, 5 августа // <http://www.russian.china.org.cn>.
- 23 Сыроежкин К.И. Синьцзян вчера и сегодня. К 45-й годовщине образования Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР // Казахстан-спектр. – 2001. – №1. – С. 56-63.
- 24 Чжан Ди. Торговля с Поднебесной показала магический рост // <http://www.russian.china.org.cn>.

References

- 1 Akatayeva A.A. (2006) // Trade and Economic Relations between Kazakhstan and China // Humalayan and Central Asian Studies Journal, Jawaharlal Nehru Univ. –New Delhi.
- 2 Aldabek N.A. (2003) Tarixu tolxunga tolu Shunzhan. - Almy: Khazakh universiteti, 432 b.
- 3 Chjan Di. (2016) Torgovlia s Podnebesnoi pokazala magicheskii rost // <http://www.russian.china.org.cn>.
- 4 Fenby J. (2014) Will China Dominate the 21st Century. Polity; 1 edition, 120 p.
- 5 Hachigian N. (2014) Debating China: The U.S.-China Relationship in Ten Conversations. Oxford University Press; 1 edition, 272 p.
- 6 Interview s predsedatelem Komiteta tomozhenogo kontrolia Minphina RK Berdibekom Saparbaevum (2005) // Kontinent. - №3 (139). - s. 14-15.
- 7 Izimov P. (2010) Torgovo-economichekse aspektu sotrudnichestva Kazakhstana I SUAR KNR // Analitic. -№2 (54). -616.
- 8 Jacques M. (2012) When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New Global Order. Penguin Books; 2 Exp edition, 848 p.
- 9 Jeffrey N. Wasserstrom. (2013) China in the 21st Century: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press; 2 edition, 208 p.
- 10 Karipzhanov Zh. (2004) Vozrastaushaya rol Sinsziana v torgovux sviazax Kitaya I Kazakhstana//<http://Russian.people.com.ch>. Agentstvo Sinxua. -17 december.
- 11 Lanteigne M. (2013) Chinese Foreign Policy: An Introduction New Zealand. Routledge; 2 edition, 208 p.
- 12 Leonard M. (2008) What Does China Think? PublicAffairs, 176 p.
- 13 Mingjiang Li (Editor), Kalyan M. Kemburi (Editor) (2014) China's Power and Asian Security (Politics in Asia). NY, 1st Edition, 304p.
- 14 Mingjiang Li. (2011) Soft Power: China's Emerging Strategy in International Politics. Lexington Books, 284 p.
- 15 Na KPP Xorgos nachalos stroitelstvo krupneishogo kitaisko-kazakhstanskogo torgovogo sentra (2005) // Agentsvo Sinxua. 5 avgusta // <http://www.russian.china.org.cn>.
- 16 Priez Prezidenta Kazakhstana v Sinszian (2004) // <http://ymyt.com.ru> Agentstvo Sinxua.-20 mai.
- 17 Shambaugh D. (2014) China Goes Global: The Partial Power. Oxford University Press; Reprint edition, 432 p.
- 18 Shambaugh D. (2012) Tangled Titans: The United States and China. Rowman & Littlefield Publishers; 1 edition, 454 p.
- 19 Sinszian, kitaiskaya zemlia: proshloe I nastoyashee (2006) KNR, Urumshi: Sinszianskoe Narodnoe izdatelstvo, - s.4.
- 20 Sujian Guo (editor), Baogang Guo (editor) (2008) China in Search of a Harmonious Society (Challenges Facing Chinese Political Development). Lexington Books, 258 p.
- 21 Suroezhkin K.L. (2001) Sinszian vchera I segodnia. K 45-I godovshine obrozovania Sinszian-Uygurskogo avtonomnogo raiona KNR// Kazakhstan-spectr. -№1. - s. 56-63.
- 22 Susan L. Shirk. (2008) China: Fragile Superpower. Oxford University Press; 1 edition, 336 p.
- 23 Thomas J. Christensen. (2015) The China Challenge: Shaping the Choices of a Rising Power. New Jersey. W. W. Norton & Company; 1 edition, 400 p.
- 24 Vustyplenie Prezidenta RK N.A. Nazarbaeva na rasshirennom zasedanii kollegi MID RK (2008) // http://www.mfa.kz/russian/art_040.htm. - November.